

Keywords: folk-literary interrelations, folklorism, William Wordsworth, infanticide, Scottish and Ukrainian folk ballad, “The Cruel Mother” (№ 20), poetics, phytomorphic image, symbol, thorn.

УДК 82.091::821.161.2+821.111–3

Чик Д. Ч.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

АРХЕТИП МУДРОГО СТАРОГО В РОМАНІ “АРИСТИОН, ИЛИ ПЕРЕВОСПИТАНИЕ” В. НАРІЖНОГО ТА “THE HISTORY OF PENDENNIS...” В. ТЕККЕРЕЯ

Романістика українських авторів “другого” ряду першої половини ХІХ ст. донедавна рідко ставала предметом уваги літературознавців. Принагідні згадки про романи І. Кулжинського, В. Наріжного, Є. Гребінки та інших письменників передбачали їхній розгляд як частини російської класичної спадщини або ж обґрунтовували “беззаперечний” вплив взірців російської літератури на творчі методи літераторів. Як наслідок – практично не досліджена у контексті європейських літератур велика проза українських новочасних письменників (за винятком – П. Куліша), яка була написана з кон’юктурних причин російською мовою і тому не здобулася на місце в каноні нової української літератури. Генологічні дослідження вказаного періоду були загальноплановими і тому не дають вичерпної та переконливої відповіді на питання щодо власної ніші цих романів у тогочасному загальноєвропейському літературному процесі.

Цікавим постає питання типології українського та англійського роману виховання першої половини ХІХ ст., зокрема творів В. Наріжного “Аристион, или Перевоспитание” (1822) та В. Теккеря “The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy” (1848–1850). Переконливо глибоким нам видається ритуально-міфологічний метод дослідження генології (запропонований російським літературознавцем Є. Мелетинським) і авторська методика дослідження жанрових систем Н. Копистянської, які, у поєднанні з порівняльно-типологічним методом і результатами напрацювань міфокритиків, дають змогу прояснити спільності та відмінності міфологічної семіосфери, а також важливість останньої для структурування жанру українського та англійського роману виховання даного періоду та жанрового різновиду загалом.

Досліджувані романи зараховуємо до жанру роману виховання, взявши до уваги ключові положення літературознавців М. Бахтіна, С. Гайджюнаса, В. Зарви та інших. М. Бахтін заперечував визначальність наявності сюжету про виховання для генологічного атрибутування твору чи навпаки, розширення характеристик жанру аж до присутності поширених у літературі мотивів становлення та розвитку головного героя. Взявши за вихідне положення становлення героя у зв’язку з конкретними історичними обставинами, М. Бахтін запропонував власну типологію роману виховання, яка не втратила своєї актуальності і сьогодні – п’ять підвидів, а також і найбільш визначні зразки: роман циклічного становлення (твори ідилічної літератури ХVІІІ ст. та “обласницької” літератури ХІХ ст., романи “Titan” (“Титан”) Жан Поля і “Lebensläufe nach Aufsteigender Linie nebst Beylagen A, B, C” (“Життєві

шляхи по висхідній лінії...”) Т. Г. фон Гіппеля, “The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman” (“Життя та думки Трістрама Шенді, джентльмена”) Л. Стерна); роман циклічного розвитку головного героя від ідеаліста до практика (романи “Geschichte des Agathon” (“Історія Агатона”) К. М. Виланда, “Der grüne Heinrich” (“Зелений Генріх”) Г. Келлера); біографічний роман (“The History of Tom Jones, a Foundling” (“Історія Тома Джонса, знайди”) Г. Філдінґа, “The Personal History, Adventures, Experience and Observation of David Copperfield the Younger of Blunderstone Rookery (Which He Never Meant to Publish on Any Account)” (“Життя, пригоди, життєва школа та спостереження Девіда Копперфілда-молодшого...”) Ч. Діккенса); дидактико-педагогічний роман (історичний трактат “Κύρου παιδεία” (“Кіропедія”) Ксенофонта, “Les Aventures de Télémaque” (“Пригоди Телемаха”) Ф. Фенелона, “Émile ou De l'éducation” (“Еміль, або Про виховання”) Ж.-Ж. Руссо); реалістичний роман становлення (романи про Гарґантюа та Пантаґрюеля Ф. Рабле, “Der Abentheuerliche Simplificissimus Teutsch” (“Сімпліцій Сімпліциссімус”) Г. Я. К. фон Гріммельсгаузен, діалогія про Вільгельма Майстера Й. В. Ґюте).

Зупинимося детальніше лише на бахтінському визначенні дидактично-педагогічного роману, тому що воно, на нашу думку, точно визначає жанрову природу романів В. Наріжного та В. Теккеря. Вчений зауважує, що у такому романі виховання закладено певну педагогічну ідею й зображено педагогічний процес виховання у повному сенсі цього слова [2, 330–331].

Є. Мелетинський розглядає роман виховання як епічний “розробник” теми ініціації. Новочасну “ініціацію” героїв романів виховання дослідник бачить у зображенні їхнього зіткнення з живою дійсністю, в процесі якого виробляються як характер, так і світогляд [14, 282]. У таких романах в центрі оповіді (розповіді) – молодий юнак, який часто завершує своє виховання пристосуванням до існуючих суспільних законів. Здійснити ритуал ініціації йому часто допомагає наставник (не обов’язково руссоїстського типу), який відповідно до своїх ідейних установок розмірено здійснює свій план виховання, в основі якого лежить певна педагогічна ідея про те, яким чином виховувати юнака, щоб той зайняв гідне місце у суспільстві. В опозиції “вихованець – наставник” в конкретних образах оприявнюються архетипи героя та Мудрого Старого.

В основу романів покладено, на нашу думку, міф про неповне знання, виокремлений А. П’ятигорським. Форма оприявнення міфу – діалог між двома суб’єктами знання, які є носіями якісно та кількісно різної інформації. В художній літературі зустрічаємо чимало сюжетів про пошук знання, його втрату, викрадення або ж дарування. У романах В. Наріжного та В. Теккеря набуття головними героями якісно хибної інформації згодом виправляється шляхом дарування вищого знання – відбувається заміна світоглядних парадигм.

Міф про неповне знання пов’язаний з так званім під-міфом про божественне походження людини, який передбачає передавання знань не по спадковості [18, 13]. Ідея про божественне походження у романах трансформована в неодноразові наголошування майора Артура та вчителів Арістіона на вищості дворян. Наприклад, в одній з повчальних бесід Кассіан таким чином пропагує ідею

високого покликання свого співрозмовника: “Рід, до якого ти належиш, веде дворянство своє з давнього часу, а ти – я думаю – добре розумієш, до чого це почесне звання зобов’язує дворянина. Не достатньо того, що ти маєш чин і знак відзнаки і милості царської: необхідно прикрасити себе так, щоб, відкинувши всі титули і прикраси, кожен сказав: він – природний дворянин; він добрий, чесний, розумний, знаючий!” [16, 94]. Кассіан наголошує на просвітницькому підході до інституту дворянства: без належної освіти дворянин схожий на звіра, який навіть може знищувати собі подібних, якщо відчуватиме у собі силу. Для майора Артура смисл перевиховання племінника полягає у пропаганді звичаїв і моралі лондонського дворянського товариства (саме з пропагандистською метою він відвідує щоденно клеверінгську церкву), у прищепленні почуттів гордості за древній рід і вибраності. Майор, як і Кассіан, вважає, що дворянин повинен виступати взірцем для інших, адже цього потребує священне почуття обов’язку [24, 466].

К. Г. Юнг вирізняв архетипи, які є найбільш вагомими для людини – Матері, Дитини, Тіні, Аніми, Анімусу, Мудрого Старого. Є. Мелетинський запропонував розглядати ці архетипи у відповідності до етапів процесу індивідуалізації, тобто виділення індивідуальної свідомості з колективного несвідомого [15, 6]. Отже, архетип Мудрого Старого є найвищим ступенем розвитку людини, особистість якої, остаточно відокремившись від колективного несвідомого, досягає психологічної цілісності. Втім швейцарський психіатр найвищим і практично недосяжним ступенем психічного саморозвитку людини вважав Самість. Цілісність психіки досягається через об’єднання і примирення свідомої та несвідомої сторін душі і пов’язана з проявом архетипу Самості. Архетип Тіні – особистісне несвідоме – після усвідомлення відкриває шлях до усвідомлення Аніми та Анімусу, пізнання яких здійснюється лише через сприймання осіб протилежної статі. Четвертим ступенем процесу індивідуалізації є архетип Мудрого Старого, який може усвідомлюватися чоловіками, і архетип Хтонічної Матері – відповідно, у жінок. Ці чотири архетипи, за визначенням ученого, формують так звану четверицю – “шлюбний кватерніон” – які є схемою найважливішого архетипу – Самості [21, 33].

У статті ми розглянемо лише один, але далеко не останній, елемент міфологічної структури досліджуваних творів – архетипний образ Мудрого Старого. Цей архетип характерний для всієї історії художньої літератури, адже містить в собі правічне прагнення людини до правильного життєвого шляху та корекції долі. Фігура Мудрого Старого з’являється під час диференціації архетипу Аніми і з’являється як архетип Духа [20, 678]. Ця постать, втілюючись в образах батька, наставника, філософа, чаклуна, ескулапа і т.п., є відображенням духу та мудрості.

З образом батька пов’язані слушні настанови, суворі заборони та мудрі поради. Персонажі, пов’язані з оприявненням цього архетипу, є втіленням духовного фактору. “Мудрий старий” може виступати в образі чарівника, лікаря, священика, вчителя чи будь-якої іншої освіченої та шанованої особи [22, 296]. Він з’являється саме тоді, коли потрібна його проникливість, розуміння, досвід, рішучість і вміння передбачувати у складних ситуаціях.

І хоча майор у романі В. Теккерея не є батьком головного героя, він перебирає на себе ряд батьківських функцій. Дізнавшись з листа сестри та племінника про нерозважливий намір Пена одружитися з акторкою Емілією Костіґан, він одразу ж приїжджає в Клеверінґ. Намагаючись відмовити хлопця від необдуманого вчинку, він хитро і тактовно вибудовує свої переконливі промови. Навіть невезіння й втрачені ілюзії стосовно Артура не відбивають у нього бажання в буквальному сенсі слова “зробити” з того джентльмена. У підсумку, Пен з повагою та благоволінням читає імена знаменитостей та їхні титули з листів дядька, а нескінченні історії зі столичного великосвітського життя слухає з величезним захопленням [24, 105]. І хоча згодом Пен, після невдач в університеті та початку журналістської і письменницької роботи, починає з певною іронією сприймати умовності високого товариства, він все ж робить невдалу спробу потрапити до парламенту – тобто пробитися у привілейовані кола, не обмежені провінційними кордонами.

Батько Арістіона подумує і здійснює хитромудрий план по перевихованню сина, виявивши при цьому неабиякий театральний талант і здатність до інсценувань. Він створює для виховання стерильне середовище, щоб “очистити” зіпсуту розгульним життям душу сина. Спершу вигадується версія про смерть батьків і фактично втрату прав на успадкування маєтку. Прибравши маску пана Горгонія, батько Валеріан залучає до педагогічного експерименту дружину, графа Родіона (який виступає у ролі вихователя Кассіана), всіх слуг та кріпосних селян і навіть сусідських поміщиків. Отже, створюється своєрідна величезна педагогічна лабораторія, яка є просвітницькою за своєю суттю та дійсно новаторською.

У романах до найдрібніших деталей зображується те, як “старець допомагає герою вийти зі складної ситуації, в яку той потрапив з власної вини, допомагає отримати відомості, які допоможуть герою в його мандрах...” [22, 301]. Там, де наявних знань недостатньо, ментори з романів В. Наріжного та В. Теккерея залучають помічників, поєднуючи таким чином власну мудрість і досвід з актуальними знаннями, які необхідні їхнім учням у подальшому житті.

Граф Родіон у ролі вихователя Кассіана є вмілим вихователем для Арістіона, який акцентує насамперед на важливості вивчення філософії. Він визначає такі основні “частини філософії”, які планується викладати для Арістіона – логіку, метафізику, фізику, мораль і політику [16, 95]. Валеріан підбирає двох вчителів Євфросіона і Поліхронія, які є карикатурними образами носіїв непрактичної вченості. Під впливом своїх вихователів Арістіон вивчає трактати видатних представників докантианської епохи – філософів К. Вольфа, Г. В. Ляйбніца, Р. Декарта, Дж. Локка та І. Ньютона, а також серйозно займається історією.

Невипадковою є у романі і згадка про те, що Арістіон читає сентименталістський роман “Julie ou la Nouvelle Héloïse” Ж. Ж. Руссо, адже стосунки героя з його коханою Людмилою розвиваються так само ідеалізовано, як і історія кохання Юлії д’Етанж і Сен-Пре. Його обраницю теж виховують належним чином: мати Софія, за висловом Ю. Манна, “вирощує з Людмили зразкову дружину своєму синові” [13, 29]. Так само місіс Пенденніс виховує взірцеву дружину Лору для Артура, з успіхом прививши їй кращі риси свого характеру.

Нарівні з майором займається вихованням сина місіс Пенденніс і її вихованка Лора, які перебирають батьківські функції догляду і контролю за Артуром. Так, саме Лора змушує Артура здобути злочасний бакалаврський ступінь в Оксбриджі головно для підняття його честолюбного духу та спонукання до пошуку шляхів реалізації своїх талантів [24, 247].

К. Г. Юнг зауважував, що саме етична складова характеру Мудрого Старого робить його зрозумілим для загалу, адже саме через людські моральні якості конкретизується образ несвідомого. Вихователі головних героїв наділені всіма можливими чеснотами, щоправда, у випадку з майором Пенденнісом автор дошкульно насміхається над дворянським честолюбством – суттєвою складовою його характеру.

М. Л. фон Франц, зауважуючи складний взаємозв'язок між образами Мудрого Старого та юнака, наголошувала на визначальній ролі архетипу Духа, який спрямовує *élan vital* юнака, його життєлюбність, у правильне русло, виправляючи хибні аспекти колективної свідомості [19, 35]. Застосований тут термін “*élan vital*” (з франц. – життєвий порив) найповніше було обґрунтовано в праці А. Берґсона “Творча еволюція”, де його розглянуто як механізм розвитку живих матерій, тобто еволюції [3, 1169]. Життєвий порив у головних героїв В. Наріжного та В. Теккеря пов'язаний з ламанням усталених традицій, намаганням вирватись зі звичного середовища та стати “господарями життя”.

Персональні революції, які намагаються здійснити Арістіон і Артур є дуже подібними. Їхній бунт є намаганням реалізуватися в будь-який спосіб і пов'язане це з компенсацією відсутності особистих досягнень. Арістіон починає вести розгульне життя в столиці не через схильність до цього, а через відчуття непотрібності, адже в мирний час його військові здібності нікому не потрібні. “Ліками від нудьги” (назва розділу в романі – Д. Ч.) виступають алкоголь, азартні картярські ігри та товариство акторки Фіони. У намаганні здобути реноме справжнього джентльмена та аристократа-гультья Пен намагається здивувати однолітків своїм вишуканим смаком у всьому – у модному одязі та аксесуарах, сигарах, гастрономічних делікатесах і винах, фоліантах, гравюрах тощо. Не цурається він і азартних ігор, але, як і Арістіон, залазить у величезні борги через свій стиль життя.

Використання спільної жанрової матриці роману виховання у творчості В. Наріжного і В. Теккеря не є єдиною загальною ланкою, адже у “Аристионе...” і “The History of Pendennis...” піднімається також проблема виховання справжнього дворянина.

Головну тему романів В. Наріжного та В. Теккеря визначаємо як не проблему конфлікту батьків і дітей, не проблему зміни поколінь і пов'язаної з цим кардинальної зміни світоглядних цінностей. Адже причини конфлікту тут містяться у площині моральній – головні герої зневажають основоположні принципи, закладені під час домашнього виховання. Саме нехтування основними засадами моралі призводить до їхнього падіння у суспільстві. Носіями справжньої науки про життя у суспільстві виступають батьки, а не вчителі чи друзі.

Романи українського та англійського письменників не позбавлені історичної конкретики – дидактизм тут не заступає авторських акцентів на особливостях

описуваної історичної епохи, а Арістіон і Пенденніс зображуються як типові представники молодієї генерації.

Так, події, описувані в романі В. Наріжного, віднесено до кінця XVIII ст. Головний персонаж, Арістіон, учасник Італійського походу О. Суворова 1799 року, після повернення з походу намагається прилаштуватися у російській столиці.

Арістіон отримує звичайну для дворян освіту, провчившись десятиріччя у столичному благородному пансіоні. Як іронічно зауважує автор, цей “храм науки” утримував знаменитий на той час іноземець, якого, щоправда, не називає. За такий тривалий термін навчання Арістіон досконально вивчив дві іноземні мови (вочевидь французьку та німецьку), до того ж “з географії знав, що Відень стоїть на річці Дунай, а Париж на Сені; з історії, що були: Олександр Македонський, Цезар Римський і Пьотр Російський” [16, 4]. З усіх набутих знань Арістіоном найголовнішими для такої світської людини, констатує автор, були вміння гарно танцювати та битися на рапірах.

Освіті, отриманій Арістіоном у Петербурзі, протиставлено університетську освіту його батька Валеріана, яку, як не забуває зазначити В. Наріжний, було отримано в Кенігсберзькому університеті. Валеріан теж навчається 10 років, як і Арістіон, але якість його освіченості є значно вищою. Цікавим є період, коли навчався Валеріан і його товариш Родіон – друга половина XVIII ст., тобто тоді коли в університеті викладав видатний філософ І. Кант. Вказівка на університет, на нашу думку, є не випадковою і вказує на джерело системи виховання Валеріана та Родіона – відомий курс педагогічної антропології І. Канта.

Найперше, варто з'ясувати особливості педагогічної системи І. Канта, яка була усвідомленим результатом праці професійного викладача-практика. Як відомо з не надто детальних біографічних відомостей про філософа, не завершивши повний курс навчання в “Альбертині”, І. Кант сім або дев'ять років був домашнім вчителем [11, 31]. І, вже потім, працюючи у колишній альма-матер, неодноразово, впродовж своєї успішної 40-річної кар'єри, викладав, з-поміж інших курсів, і курс педагогіки. До власне педагогічних ідей філософ звертався як принагідно, так і спеціально – в таких основоположних працях, як “*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*” (“Антропологія з прагматичної точки зору”) (1798), яка, до речі, започаткувала педагогічну антропологію.

“Антропологія...” І. Канта, як і інші праці, всебічно проаналізовані дослідниками, тому нас найперше цікавитиме не цілісний аналіз доробку філософа з педагогічної антропології, а запропоновані ідеї виховання людини, практичне застосування яких зустрічаємо вже у В. Наріжного.

Антропологічну дидактику І. Кант розглядає на основі таких наріжних каменів: пізнавальна властивість людини, її відчуття задоволення та незадоволення та властивість бажання. У людині філософ вирізняє дві складові – фізіологічну (те, що робить природа з людини) та прагматичну (те, що людина робить з себе чи може та повинна з себе зробити). Ще раніше, у анонімній статті І. Кант різко висловлюється про стан виховання у навчальних закладах цивілізованої Європи, зауважуючи, що, попри всі намагання вчителів, курс навчання ведеться супроти

природи. Як наслідок, у вихованців не розвиваються сповна ті добрі нахили, які заклала природа (філософ наголошує, що людина – представник тваринного світу й стає людиною лише завдяки отриманій освіті [8, 348–349]). Стаття була спрямована на захист заснованому відомим німецьким педагогом Й. Б. Базедовим “Філантропіни” – закритого інтернату, навчання в якому в основному провадилося на трансформованих основах руссоїзму, відмінність базедівського інтернату від тогочасних навчальних закладів закритого типу полягала в арелігійності його системи навчання, яка була спрямована на практичну значимість і відповідність життєвим вимогам дисциплін, які викладалися. Сам І. Кант, як відомо, теж симпатизував педагогічній системі Ж.-Ж. Руссо, презентованій у романі “*Émile ou De l'éducation*”.

Німецький філософ, розвиваючи свою думку про вроджену добрість людини, зауважує властивість особистості тягнутися до забороненого [7, 365]). Тому велику відповідальну роль І. Кант віддає менторові – наставникові, який повинен в буквальному сенсі слова “зробити” з вихованця людину. Мислитель часто звертається до прикладів, наводячи вдалі практики виховання завдяки вмілості та таланту мудрих наставників, як, наприклад, кінік Діоген Синопський.

У трактаті “Про педагогіку” запропоновано розрізнити два типи виховання – механічне та раціональне, останнє з яких характеризується як цілеспрямований та науково обґрунтований процес виховання справжньої людини, здійснюваний відповідно до вимог педагогіки. І. Кант чітко конкретизує цілі, які повинен ставити перед собою педагог: 1) дисциплінувати; 2) культивувати (виховувати і розвивати здібності людини); 3) виховувати соціально цінну людину; 4) забезпечувати моральний розвиток особистості [10]. Отже, людину найперше варто навчити дисциплінованості, навиків праці та етикету, а також моральності [5, 87].

Досліджувані романи присвячені проблемі перевиховання, яку також піднято в роботах І. Канта. Російський учений-педагог Б. Бім-Бад наголошує на тому, що для кенігсберзького любомудра ідея перевиховання бачилася у докорінній зміні світогляду морально зіпсутої людини, яка здійснюється нею самою і полягає у прийнятті твердого рішення виконувати свій моральний обов'язок перед громадою [4]. Нагадаємо, що такі заміни світоглядів спостерігаємо у романах В. Наріжного та В. Теккеря.

У праці “*Die Metaphysik der Sitten*” (“Метафізика звичаїв”) (1797) І. Кант вирізняє так званий еротематичний метод навчання, який передбачає задавання вчителем питань своїм учням. Цей метод застосовується під час діалогічного (питання вчителя спрямовані до розуму учня) та катехізичного способів навчання (питання звернені до пам'яті) [9, 525]. Філософ віддає перевагу діалогічному способу: вчитель направляє хід думок учня, розвиває в нього прихильність до певних тем, наводячи відповідні приклади. Отже, не лише учень навчається вірно відповідати, а й вчитель навчається вірно задавати питання.

Еротематичний метод має своє античне коріння: діалогічний спосіб навчання, як відомо, також отримав назву сократичного, за іменем давньогрецького філософа Сократа. У В. Наріжного зустрічаємо чимало діалогів, які можна було б визначити

натурфілософськими і наближеними за тематикою до сократичних. Майор Артур також проводить перевиховання Пенденніса у формі діалогу. Постійне застосування сократичного методу, яке спостерігаємо під час процесу перевиховання в романах В. Наріжного та В. Теккеря, спонукає до детального розгляду “наближення” образів менторів до традиційного образу давньогрецького мудреця.

У структурі сократичної маєвтичної бесіди на підставі аналізу діалогів Платона і Ксенофонта А. Зберовський вирізняє наступні етапи: провокація на розмову; розвінчування буденних уявлень співрозмовника; спроба прийти до спільного висновку; усвідомлення незнання; поява знання про незнання та вияв божественного дару в співрозмовника (спонукання до усвідомлення нового знання) [6, 84]. Кассіан на практиці показує різні вкорінені вади сусідських поміщиків Сильвестра (фанатичного мисливця), Тараха (справжнього Гобсека), Парамона (епікурейця, який промотує свій статок) та пояснює їхні недоліки недостатністю (само)освіти. Аналіз розвитку негативних сторін характеру у підсумку зводиться до категоричного засудження Арістіоном того чи іншого поміщика. Майор Пенденніс схоже будує свої дидактичні бесіди: спершу аналізує відсутність перепон для нерівного шлюбу, потім вказує на неможливість входження до високого товариства після шлюбу та подальшу обструкцію з боку родини та сусідів. Хитрий співрозмовник натякає на неосвіченість пасії племінника, в той же час не образивши його почуття до неї [24, 106]. Отже, Артур сам починає усвідомлювати заплутаність і хибність свого палкого захоплення, про яке пізніше буде з подивом згадувати.

Ще Ф. Ніцше спостеріг визначальну роль сократичного діалогу для постання та еволюції роману, що стало можливим завдяки філософським трактатам Платона [17, 78]. Сократичний діалог для М. Бахтіна стає тим осердям, довкола якого формується романний жанр [1, 438]. М. Бахтін неодноразово звертається до сократичного діалогу, коли йдеться про витоки карнавальних жанрів, зауважуючи його спорідненість з античним жанром “меніппової сатири”. Вагомість діалогу (насамперед сократичного) для архітекtonіки романів В. Наріжного та В. Теккеря теж важко переоцінити.

У В. Теккеря опис зовнішності майора Пенденніса недвозначно торкається фальшивості іміджу цього дворянина. Попри фальшиві перуку та зуби, майор, навіть будучи у поважному віці, з неабиякими зусиллями намагається грати роль молодого “світського лева”. Отже, майор постійно доводить свою потрібність, виступаючи посередником, наприклад, у “делікатних” жіночих справах за дорученням лондонських леді. Маска денді, яка, зрозуміло, не зовсім личить старому та хворобливому ветеранові, додає його образу комізму. Ця маска ідентична масці Сократа, за потворною зовнішністю якого приховувалась глибока мудрість [12, 78]. За зовнішністю майора теж приховано великий досвід, який допомагає йому до певного часу зберігати свій вплив у столичному бомонді.

К. Г. Юнг відзначає таку рису Мудрого Старого, як схильність до перевірки моральних якостей і в залежності від її результатів вручає свої дарунки [22, 306]. В образі майора, отже, показана й інша – темна сторона Мудрого Старого – який в хвилину розпачу та зневіри може залишити наодинці з важкими обставинами для

того, щоб вихованець отримав страдницький, але корисний досвід [24, 236]. Цей досвід Пен отримує, здобувши власною і важкою працею письменницьку репутацію. Цю ж рису представлено в Горгонія, який, випробовуючи кохання Арістіона до Людмили, наказує тому одружитися з негарною донькою багатого міського дворянина. Перенівши нервові потрясіння, Арістіон навіть робить невдалу спробу втекти та повернутися в армію під вигаданим ім'ям. Після того, як його повертають додому, Мудрий Старий Горгоній відкриває йому правду – і це лише після року навчання та випробувань.

Психологічну основу образів Пена та Арістіона на етапі, який передує процесу перевиховання, складає архетип трикстера, який, за класичним визначенням К. Г. Юнга, є колективним образом тіні, об'єднує всі негативні риси людини і характерний для крутійської прози [23, 344, 355]. Процес перевиховання має за мету перехід від фігури трикстера до набуття психічної цілісності в архетипі героя й, таким чином, наближення до фігури Мудрого Старого. Після перевиховання Пен і Арістіон не стають реформаторами, адже вони позбуваються ознак трикстера й адаптуються до тих традиційних суспільних норм і стереотипів, з якими донедавна боролися. У романах В. Наріжного та В. Теккеря трикстєрова основа архетипного образу блудного сина збережена, що й стане предметом дослідження в інших студіях.

Отже, у романах виховання В. Наріжного “Аристион, или Перевоспитание” та В. Теккеря “The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy” в образах наставників виявляється архетип Мудрого Старого, який є тут “супутником” архетипів трикстера та героя. Фігура Мудрого Старого є дороговказом для персонажів, які еволюціонують у своєму розвитку, спершу бунтуючи проти середовища, а потім, під впливом настанов, інтегруючись у нього. У досліджуваних дидактико-педагогічних романах (за М. Бахтіним) піднімається спільна проблема виховання молодого дворянина та пошуку його місця у суспільстві.

Література

1. Бахтин М. Комментарии / М. Бахтин // Собрание сочинений. – М. : Русские словари ; Языки славянских культур, 1997–2012. – Т. 2 : “Проблемы творчества Достоевского” (1929). Статьи о Толстом (1929). Записки курса лекций по истории русской литературы (1922–1927). – С. 428–653.
2. Бахтин М. К “роману воспитания” / М. Бахтин // Собрание сочинений. – М. : Русские словари ; Языки славянских культур, 1997–2012. – Т. 3 : “Теория романа” (1930–1961). – 2012. – С. 218–336.
3. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / А. Бергсон ; [пер. с фр.]. – Мн. : Харвест, 1999. – 1408 с.
4. Бим-Бад Б. М. Педагогика Иммануила Канта: современное звучание [Электронный ресурс] / Б. М. Бим-Бад. – Ч. 2 : заключительная. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=421&binn_rubrik_pl_articles=104.
5. Гулыга А. В. Кант / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 1977. – 304 с.
6. Зберовский А. В. Сократ и афинская демократия (социально-философское исследование) / А. В. Зберовский. – Красноярск : [Б. и.], 2007. – 428 с.
7. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Сочинения : [в 8-ми т.]. – М. : Чоро, 1994. – Т. 7. – С. 137–376.

8. Кант И. Дессау, 1776 / И. Кант // Сочинения : [в 8-ми т.]. – М. : Чоро, 1994. – Т. 2. – С. 346–348.
9. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Сочинения : [в 8-ми т.]. – М. : Чоро, 1994. – Т. 6. – С. 222–543.
10. Кант И. О педагогике [Электронный ресурс] / И. Кант ; [пер. с нем. Б. М. Бим-Бад]. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/docs/kant_o_pedagogike.pdf.
11. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта / Э. Кассирер. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 447 с.
12. Лосев А. Ф. История античной эстетики : [в 8-ми т.] / А. Ф. Лосев. – М. : АСТ ; Х. : Фолио, 2000. – Т. 2 : Софисты. Сократ. Платон. – 2000. – 846 с.
13. Манн Ю. У истоков русского романа / Ю. Манн // Нарезный В. Т. Сочинения : [в 2-х т.]. – М. : Худож. лит., 1983. – Т. 1 : Российский Жилблаз, или Похождения князя Гаврилы Симоновича Чистякова / [вступ. ст., подгот. текста и прим. Ю. В. Манна]. – 1983. – С. 5–44.
14. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – 3-е изд., репринт. – М. : Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 2000. – 407 с.
15. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах / Е. М. Мелетинский. – М. : Российский гос. гуманитар. ун-т, 1994. – 136 с.
16. Нарезный В. Романы и повести / В. Нарезный. – 2-е изд. – СПб. : В тип. А. Смирдина, 1836. – Ч. 5 : Аристион, или Перевоспитание. – 294 с.
17. Ніцше Ф. Народження трагедії / Ф. Ніцше // Повне збір. тв. : [крит.-наук. вид. у 15-ти т.] / [пер. О. Фешовець ; упоряд. : Дж. Коллі, М. Монтінарі ; ред. укр. вид. О. Фешовець ; передм. до укр. вид. Ф. Гергардта і О. Фешовця]. – Львів : Астролябія, 2004. – Т. 1 : Народження трагедії. Невчасні міркування I-IV. Твори спадку 1870–1873. – 2004. – С. 10–128.
18. Пятигорский А. М. Мифологические размышления : лекции по феноменологии мифа / А. М. Пятигорский. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 280 с.
19. Франц фон М.-Л. Архетипические паттерны в волшебных сказках / М.-Л. фон Франц ; [пер. с англ. В. Мершавки]. – М. : Класс, 2007. – 256 с.
20. Юнг К. Г. Символы трансформации / К. Г. Юнг ; [пер. англ.]. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 736 с.
21. Юнг К. Г. Эон: Исследования о символике самости / К. Г. Юнг ; [пер. с нем. В. М. Бакусева]. – М. : Академический Проект, 2009. – 340 с.
22. Юнг К. Г. Феноменология духа в сказках / К. Г. Юнг // Душа и миф: шесть архетипов / [пер. А. А. Спектор]. – Минск : Харвест, 2004. – С. 286–337.
23. Юнг К. Г. Психология образа трикстера / К. Г. Юнг // Душа и миф: шесть архетипов / [пер. А. А. Спектор]. – Минск : Харвест, 2004. – С. 338–358.
24. Thackeray M. W. The History of Pendennis [Electronic resource] / W. M. Thackeray. – Mode of acces : <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/thackeray/Pendennis.pdf>.

Анотація

У статті досліджується питання типології українського та англійського роману виховання першої половини XIX ст. на прикладі творів В. Наріжного “Аристион, или Перевоспитание” та В. Теккеря “The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy”. Досліджується архетип Мудрого Старого як визначальний для конструювання образів наставників у творах. Також розглянуто рецепцію педагогічної системи І. Канта у романі В. Наріжного.

Ключові слова: миф, архетип Мудрого Старого, роман виховання, перевиховання.

Аннотация

В статье исследуется вопрос типологии украинского и английского романа воспитания первой половины XIX в. на примере произведений В. Нарезного “Аристион, или Перевоспитание” и У. Теккеря “The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy”. Исследуется архетип Мудрого Старика как определяющий для конструирования

образов наставників в произведениях. Также проанализирована рецепция педагогической системы И. Канта в романе В. Нарезного.

Ключевые слова: миф, архетип Мудрого Старика, роман воспитания, перевоспитание.

Summary

This article explores the typology of Ukrainian and English Bildungsroman of the 1st half of the XIXth century (on the basis of the novels of V. Narizhnyi "Aristion, or Re-Education" and W. Thackeray "The History of Pendennis: His Fortunes and Misfortunes, His Friends and His Greatest Enemy"). It is concluded that the archetype of the Wise Old Man determines the construction of mentors' images in the works. Also the reception of Immanuel Kant's teaching system in the novel by V. Narizhnyi is considered.

Keywords: myth, archetype of the Wise Old Man, Bildungsroman, re-education.

УДК 82.091:821.112.2+821.161.2

Чура Ю. О.,

аспірантка,

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ)

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНЕ ПОЛЕ ДИХОТОМІЇ МАЗЕПА / ПЕТРО І У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ МАЗЕПІАНИ ХІХ СТОЛІТТЯ І ПЕНТАЛОГІЇ Б. ЛЕПКОГО "МАЗЕПА"

Актуальність дослідження. Німецькомовна мазепіана ХІХ століття представлена широким колом авторів та порівняно великою кількістю різножанрових творів. До художньої інтерпретації образу гетьмана І. С. Мазепи вдавалися такі письменники, як А. фон Шамісо (A. von Chamisso), Г. Ніріц (G. Nieritz), А. Май (A. May), К. Штарк (K. Stark), Р. фон Готтшаль (R. Von Gottschall), А. Мютцельбург (A. Mützelburg), К. Кьостінг (K. Kösting) тощо. Їхній доробок став об'єктом низки досліджень зарубіжних вчених, серед яких шведський славіст А. Єнсен (A. Jensen), польський вчений М. Цісла (M. Cieśla), американська дослідниця, професор Мічиганського університету українського походження Л. Тарнавська, а також славіст Віденського університету А. Вольдан (A. Woldan) [15; 17; 19; 20]. До знакових німецькомовних творів про Мазепу дослідники відносять драму Андреаса Майя (Andreas May, 1817–1899) "Король степу" ("Der Königder Steppe", 1849) та історичну трагедію Рудольфа фон Готтшалья (Rudolf von Gottschall, 1823–1909) "Мазепа" ("Mazeppa", існує дві редакції – 1860 і 1865 років) [16; 18]. На жаль, через відсутність перекладів для українського читача вони є маловідомими або невідомими зовсім, виняток становить трагедія Рудольфа фон Готтшалья "Мазепа", українська версія якої була здійснена Юрієм Федьковичем та опублікована у 1902 році у збірці його творів "Писання Осипа-Юрія Федьковича" за редакцією Івана Франка. Незважаючи на багатий досвід вітчизняної дослідницької мазепіани, у нас досі немає спеціальної студії, присвяченої німецькомовним творам про І. Мазепу. Знаходимо лише окремі згадки у статтях Д. Донцова, Д. Дорошенка, В. Лавренчука, В. Матвіїшина, Д. Наливайка в контексті загального огляду творів європейських літератур про українського гетьмана та його добу [2; 3; 9; 10]. На сьогодні не створено розвідок, де б саме німецькомовна мазепіана виступала об'єктом окремого дослідження, хоча вона є надзвичайно багатою